

ТОПЧІЙ В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор
(Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної
служби України)

КУРБАТОВА І. С.,

кандидат юридичних наук,
старший прокурор
(Прокуратура м. Києва)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.25>

ЗАХИСТ ПРОКУРОРОМ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАННЯ В СУДІ

Статтю присвячено висвітленню проблемних питань підтримання прокурором державного обвинувачення в суді та забезпечення прав особи під час виконання цієї функції. Проаналізовано чинне кримінальне процесуальне законодавство, що регулює виконання цієї функції прокурором, і зроблено висновок, що прокурор забезпечує захист прав особи в трьох рівнях: перший – захист природних прав особи; другий – захист конституційних прав особи; третій – забезпечує використання процесуальних прав особи.

Сформульовано, що прокурор, підтримуючи обвинувачення в суді, не зобов'язаний підтримувати тільки обвинувальний ухил, з метою захисту прав особи він може відмовитися від обвинувачення, а також збільшити чи зменшити обсяг обвинувачення або висунути додаткове обвинувачення, захищаючи при цьому інтереси як однієї, так й іншої сторони.

Підкреслено, що обвинувачення, сформульоване в обвинувальному акті, а також докази на його підтвердження, подані до суду, являють собою основний і єдиний предмет судового дослідження.

Установлено, що в кримінальному процесі прокурор є гарантом прав і свобод обвинуваченого, потерпілого, а також інших учасників кримінального провадження, тобто прокурор у суді здійснює правозахисну функцію. Таке розуміння функцій прокурора в суді виходить із того, що прокурор, підтримуючи державне обвинувачення, у суді виступає від імені держави та відповідає конституційним вимогам, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Визначено дефініцію поняття «підтримання державного обвинувачення» як сукупність форм і методів реалізації прокурором у суді обвинувальної функції. Обвинувачення й насамперед державне обвинувачення – це стрижень, навколо якого в судовому розгляді концентруються зусилля всіх учасників кримінального провадження. Обвинувачення, сформульоване в обвинувальному акті, а також докази на його підтвердження, подані до суду, являють собою основний і єдиний предмет судового дослідження. Однак прокурор, підтримуючи

державне обвинувачення, виконує також правозахисну функцію, тобто за необхідності має право відмовитися від обвинувачення, зменшити або збільшити обсяг обвинувачення, а також висунути додаткове обвинувачення, захищаючи при цьому інтереси як однієї, так й іншої сторони.

Ключові слова: прокурор, кримінальне провадження, підтримання державного обвинувачення, права особи.

Topchii V. V., Kyrbatova I. S. Prosecutor's protection of the rights of a person during the support of state prosecution in court

The article is devoted to covering the problematic issues of the prosecutor's support of the state prosecution in court and ensuring the rights of the individual while performing this function. The current criminal procedural legislation regulating the performance of this function by the prosecutor is analyzed and the conclusion is drawn that the prosecutor provides protection of the rights of the person at three levels: the first is the protection of the natural rights of the person; the second is the protection of the person's constitutional rights; third – ensures the use of procedural rights of the person.

It is stated that the prosecutor, in support of the accusation in court, is not obliged to support only the indictment bias, in order to protect the rights of the person, he may refuse the accusation, as well as increase or reduce the amount of the accusation or put forward additional protection while the interests of one or the other party.

It is emphasized that the accusation formulated in the indictment, as well as the evidence to support it, are submitted to the court as the main and only subject of judicial investigation.

It is established that in the criminal process the prosecutor acts as a guarantor of the rights and freedoms of the accused, the victim, as well as other participants in the criminal proceedings, that is, the prosecutor performs a human rights function in court. Such an understanding of the functions of the prosecutor in court is based on the fact that the prosecutor, in support of the state prosecution in court, acts on behalf of the state and meets the constitutional requirements that human rights and freedoms and their guarantees determine the content and orientation of the state's activity. The state is responsible to the person for its activities. Promoting and safeguarding human rights and freedoms is a major responsibility of the state.

The definition of the concept of “state prosecution support” is defined as a set of forms and methods of implementation by the prosecutor in the court of the indictment function. The prosecution, and above all the state prosecution, is the core around which the efforts of all parties involved in criminal proceedings concentrate in the trial. The charges formulated in the indictment, as well as the evidence to support it, are the main and only subject of the judicial investigation. However, the prosecutor, in support of the state prosecution, also performs a human rights function, that is, if necessary, has the right to drop the prosecution, reduce or increase the amount of the prosecution, as well as to file an additional charge, while protecting the interests of both parties.

Key words: prosecutor, criminal proceedings, support of state prosecution, individual rights.

Вступ. У зв'язку зі вступом України до Ради Європи, основною статутною умовою якої є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання – забезпечити права й основні свободи людини всім особам, які перебувають під її юрисдикцією. Відповідно до вимог п. 1 ст. 121 Конституції України [1], підтримання державного обвинувачення в суді – одна з досить важливих і відповідальних функцій прокурора у сфері про-

тидії злочинності. Ця функція закріплена й у Законі України «Про прокуратуру» [2] (ст. 22), а також у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України [3] (п. 15 ст. 36).

На нашу думку, підтримання державного обвинувачення в суді – це процесуальна діяльність прокурора, спрямована на дослідження всіх обставин кримінального правопорушення, дослідження й оцінювання доказів, викриття винуватого в учиненні кримінального правопорушення, забезпечення застосування кримінального закону та заходу покарання. У зв'язку з цим загальним, стратегічним завданням прокурора під час судового розгляду кримінального провадження є сприяння постановленню судом законного, обґрунтованого і справедливого вироку. Водночас необхідно відмітити, що постановлення справедливого вироку – це не тільки призначення покарання, а й забезпечення відшкодування завданих злочином збитків державі, юридичній особі чи потерпілому (жертві злочину).

Виконання цих завдань потребує від прокурора використання в суді процесуальних засобів і тактичних прийомів, зобов'язує його довести в судовому засіданні обсяг обвинувачення, зазначений в обвинувальному акті; прийняти правильне процесуальне рішення про зміну обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення; переконати суд у правильності процесуальної позиції щодо винуватості обвинуваченого конкретному обвинуваченню, визначеному відповідною статтею Кримінального кодексу (далі – КК) України; переконати суд у правильності процесуальної позиції щодо застосування до обвинуваченого заходу покарання, що відповідає тяжкості вчиненого злочину й особі обвинуваченого; викласти процесуальну позицію щодо невинуватості обвинуваченого в учиненні злочину на підставі достовірно встановлених у ході судового засідання фактів, відмовитися від обвинувачення й запропонувати суду постановити виправдувальний вирок і закрити кримінальну справу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних питань підтримання прокурором державного обвинувачення в суді та забезпечення прав особи під час виконання цієї функції.

Результати дослідження. Проблеми підтримання державного обвинувачення в суді були предметом глибокого аналізу й дослідження в працях таких учених: В.І. Баскова, В.М. Бесчастного, В.С. Зеленецького, Є.А. Макаренка, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, Ю.В. Корнієвського, В.М. Савицького, М. Л. Шифмана тощо. Однак зазначена проблема з позиції захисту прав особи під час кримінального провадження на належному науковому рівні не була предметом глибоких наукових досліджень, що вимагає її окремого наукового дослідження.

На стадії розгляду кримінальних справ у суді обов'язковою є участь не лише обвинуваченого, а й прокурора як державного обвинувача в усіх справах публічного та приватно-публічного обвинувачення. Це загальна умова реалізації засади змагальності кримінального провадження. Така умова розгляду кримінального провадження сприяє, з одного боку, об'єктивному дослідженню обставин справи, під час якого сторони мають можливість висловлювати своє ставлення до висунутого обвинувачення, доказів, які є його основою, а з іншого – звільняє суд від участі в протистоянні сторін, забезпечує його неупередженість та об'єктивність, чим створюються необхідні умови для постановлення лише законного та справедливого судового рішення.

Діяльність прокурора в кримінальному судочинстві – не тільки доказувати винність обвинуваченого, а й запобігати безпідставному, бездоказовому визнанню обвинуваченого винним і його засудженню, а тому прокурор зобов'язаний також збирати та подавати виправдувальні докази, з'ясувати обставини справи, які виправдовують обвинуваченого або пом'якшують покарання.

Отже, у кримінальному процесі прокурор є гарантом прав і свобод обвинуваченого, потерпілого, а також інших учасників кримінального провадження, тобто прокурор у суді здійснює правозахисну функцію. Таке розуміння функцій прокурора в суді виходить із того, що прокурор, підтримуючи державне обвинувачення в суді виступає від імені держави та відповідає конституційним вимогам, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст

і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Під час розгляду кримінальної справи та підтримання прокурором державного обвинувачення в суді визначено основну мету діяльності прокурора через потребу захисту прав і свобод людини. Залежно від ступеня важливості й пріоритетності цілей, що стоять перед прокурором стосовно захисту прав і свобод людини, їх умовно можна поділити на три рівні, яким за основними рисами відповідають рівні правозахисної діяльності прокурора.

Перший рівень передбачає забезпечення захищеності природних невід'ємних прав і свобод громадян. Уперше англійський юрист Д. Локк визначив, що природними правами людини є не тільки право на життя і свободу, а й право на володіння майном [4, с. 25]. Ми підтримуємо думку, що в сучасному світі права на життя, свободу та недоторканність власного майна вважаються найголовнішими для людини [5, с. 248]. Перший рівень стосується не тільки забезпечення прав обвинуваченого, а й відшкодування збитків, завданих злочинними діями потерпілому, юридичній особі чи державі.

Другий рівень визначає необхідність забезпечення основних (конституційних) прав і свобод громадян. Завдання прокурора під час розгляду кримінальної справи – не допустити порушення гарантованих Конституцією України прав і свобод будь-якого учасника кримінального процесу, а за необхідності своєчасно реагувати. Держава, закріпивши на конституційному рівні за прокурором функцію підтримання державного обвинувачення в суді, визначила його важливу роль у захисті прав свобод людини та громадянина.

Третій рівень ставить завдання необхідності гарантії прав і свобод у такому обсязі та якості, який забезпечує гідне здійснення своїх функцій кожним учасником кримінального процесу (процесуальні права). Це своєчасний доступ до матеріалів справи, іншої інформації, що стосується обставин справи, забезпечення використання інформації в належних цілях, право заявляти клопотання, право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування прокурору чи суду тощо, тобто створити такий механізм, який би гарантував вільне волевиявлення кожним учасником процесу. Такий підхід до правозахисної функції прокурора зумовлений тим, що прокурор під час підтримання державного обвинувачення в суді виступає від імені держави й зобов'язаний забезпечувати гарантовані Конституцією України та кримінальним процесуальним законодавством права і свободи громадян.

Разом із тим до прокурора, який бере участь у суді як державний обвинувач, висувається низка вимог, сутність яких полягає в такому: підтримання державного обвинувачення в суді є одним із пріоритетних напрямів діяльності прокурора, найважливішим його обов'язком; під час своєї діяльності прокурор зобов'язаний суворо керуватися Конституцією та законами України; бути гарантом конституційних і процесуальних прав громадян, залучених до кримінального судочинства; проявляти активність у дослідженні доказів, сприяти повному й усебічному дослідженню обставин справи; забезпечувати об'єктивність під час здійснення функції державного обвинувачення, підтримувати обвинувачення тільки в межах його доведеності й таким шляхом сприяти прийняттю законного та справедливого судового рішення; реагувати на виявлені в суді грубі помилки й порушення законності під час досудового розслідування.

Водночас прокурор під час виконання обов'язків державного обвинувача не обмежений висновками обвинувального акта, можливі випадки, коли під час судового розгляду встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа. У такому разі, відповідно до вимог п. 1 ст. 338 КПК України, прокурор має право змінити обвинувачення в межах правової кваліфікації діяння або обсягу обвинувачення чи висунути додаткове обвинувачення навіть у тому випадку, коли необхідно змінити обвинувачення у зв'язку з кваліфікацією діяння обвинуваченого за законом, який передбачає відповідальність за більш тяжке кримінальне правопорушення, і збільшення обсягу обвинувачення.

Однак зміна обвинувачення можлива лише тоді, коли обставини вчинення кримінального правопорушення інкриміновані обвинуваченому, тобто описані в первіс-

ному обвинувальному акті. Відповідно до вимог п. 7 наказу Генерального прокурора від 28.03.2019 № 51 [6], прокурори в разі встановлення нових фактичних обставин кримінального правопорушення змінюють обвинувачення (у тому числі обсяг обвинувачення в разі часткової відмови від обвинувачення) та наводять у новому обвинувальному акті мотиви прийнятого рішення, а в разі отримання відомостей про можливе вчинення обвинуваченим іншого кримінального правопорушення заявляють клопотання про розгляд додаткового обвинувачення в одному провадженні з первісним обвинуваченням.

Зміна обвинувачення, яке погіршує становище обвинуваченого, можлива, наприклад, у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з порушення Правил дорожнього руху та проти життя і здоров'я особи тощо. Підставами для зміни обвинувачення в таких провадженнях зазвичай стає отримання в судовому засіданні доказів, що свідчать про спричинення потерпілому більш тяжких тілесних ушкоджень або спрямованість умислу обвинуваченого на позбавлення життя потерпілого (наприклад, зміна кваліфікації дій обвинуваченого з ч. 2 ст. 121 на ч. 1 ст. 115 КК України). Зміну обвинувачення з погіршенням становища обвинуваченого може зумовити також неправильна оцінка органами досудового розслідування обставин учиненого правопорушення, неправильне встановлення даних про особу обвинуваченого, зокрема відсутність у матеріалах кримінального провадження даних про наявність в обвинуваченого непогашених судимостей, що впливає на правильність кваліфікації, неправильно встановлено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, тощо.

Зміна обвинувачення у зв'язку зі збільшенням його обсягу можлива також за наявності достатніх доказів того, що існує ідеальна сукупність кримінальних правопорушень, тобто одним діянням особи вчинено два або більше кримінальних правопорушень, а правову оцінку надано лише окремим. Прикладами можуть слугувати випадки вчинення обвинуваченим хуліганства із заподіянням потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, одержання службовою особою як неправомірної вигоди вогнепальної зброї, умисне вбивство шляхом підпалу будинку, де перебував потерпілий, шахрайство з використанням підроблених офіційних документів, умисне вбивство під час розбійного нападу тощо. Тобто, якщо діяння, інкриміноване обвинуваченому, описане в первісному обвинувальному акті, кваліфіковане за статтями кримінального закону неправильно або не кваліфіковано взагалі чи обставини вчинення правопорушення описані неповно, необхідно їх уточнити (наприклад, в обвинувальному акті вказані не всі тілесні ушкодження, які, відповідно до висновку судово-медичної експертизи, заподіяні потерпілому), відповідно, прокурор має право під час судового розгляду скласти новий обвинувальний акт і збільшити обсяг обвинувачення.

Зміна обвинувачення через збільшення його обсягу можлива також, якщо обвинуваченому попередньо інкримінується вчинення подовжувального кримінального правопорушення, яке містить кілька тотожних злочинних діянь, об'єднаних єдиним злочинним умислом. Якщо під час судового розгляду буде встановлено відсутність в обвинуваченого такого «єдиного умислу», прокурор має право змінити обвинувачення та кваліфікувати окремі епізоди діяння за відповідними частинами статті кримінального закону, що теж може збільшити обсяг обвинувачення.

Разом із тим прокурор не має права прийняти рішення про зміну обвинувачення в разі необхідності доповнити раніше пред'явлене обвинувачення новими епізодами злочинної діяльності або звинуватити обвинуваченого в учиненні іншого кримінального правопорушення. Таким правом він наділений під час судового розгляду, але після дослідження обставин і доказів, оскільки нові фактичні обставини кримінального правопорушення можуть бути встановлені лише шляхом дослідження доказів (ст. 338 КПК України), і заборонено змінювати обвинувачення під час підготовчого судового засідання, а також після постановлення судом ухвали про закінчення з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження (ст. 363 КПК України), у тому числі під час судових дебатів.

Якщо прокурором прийнято рішення про зміну обвинувачення, він повинен діяти в такій послідовності:

- 1) заявити суду клопотання про відкладення судового засідання (ст. 339 КПК України);
- 2) скласти й погодити з прокурором вищого рівня новий обвинувальний акт, у якому сформулювати змінене обвинувачення та викласти обґрунтування прийнятого рішення (ст. 341 КПК України);
- 3) одночасно з переданням обвинувального акта надати копії обвинувального акта обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 293 КПК України);
- 4) заявити суду клопотання про долучення обвинувального акта до матеріалів кримінального провадження.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не наділяє суд повноваженнями щодо відмови прокурору в задоволенні клопотання про відкладення судового засідання для складення та погодження з керівництвом нового обвинувального акта. Під час складання обвинувального акта прокурору необхідно дотримуватися загальних вимог, передбачених п. п. 1–9 ч. 2 ст. 291 КПК України.

Водночас може скластися ситуація, коли потерпілий не погодиться з позицією прокурора щодо зміни кваліфікації дій обвинуваченого на менш сувору статтю КК України чи зменшення обсягу обвинувачення. У такому разі прокурор підтримуватиме обвинувачення в межах викладеного в наступному обвинувальному акті, а потерпілий – у межах обвинувачення, викладеного в попередньому акті. Суд, оцінивши аргументи всіх учасників провадження, прийме рішення з урахуванням усіх фактичних обставин кримінального провадження.

Крім того, чинне кримінальне процесуальне законодавство надає також право прокурору під час кримінального провадження в суді висувати додаткове обвинувачення, якщо буде доведено, що кримінально-правове становище обвинуваченого обтяжується іншим кримінальним правопорушенням, обвинувачення щодо якого в цьому кримінальному провадженні йому не висувалося. У такому разі перед заявленням клопотання про висунення додаткового обвинувачення прокурору необхідно з'ясувати наявність достовірних відомостей про інше кримінальне правопорушення та внесення їх до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Установити результати перевірки цих відомостей (результати проведення щодо них слідчих (розшукових дій), у тому числі негласних слідчих (розшукових дій) і виявити обставини, чому обвинувачення щодо цього кримінального правопорушення не було включене до первісного обвинувального акта. Крім того, для висунення додаткового обвинувачення прокурор повинен упевнитися, що стосовно іншого кримінального правопорушення обвинувачення не висувалося, воно тісно пов'язане з первісним і їх окремих розгляд неможливий.

У разі переконання щодо необхідності висунення додаткового обвинувачення прокурор звертається до суду з клопотанням про відкладення судового засідання, складає письмове вмотивоване клопотання про розгляд додаткового обвинувачення в одному провадженні з первісним і, відповідно до вимог ст. 341 КПК України, погоджує його з прокурором вищого рівня, лише після погодження він має право заявити таке клопотання в суді.

У свою чергу, суд може не погодитися з аргументами прокурора та винести ухвалу про відмову прокурору в задоволенні клопотання, яка апеляційному оскарженню не підлягає. Однак свою позицію прокурор, згідно з ч. 2 ст. 392 КПК України, може викласти в апеляційній скарзі на судові рішення, ухвалені за результатами судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

У разі задоволення клопотання суд відкладає судовий розгляд на строк, необхідний для підготовки до захисту від додаткового обвинувачення та виконання прокурором вимог, передбачених ст. ст. 276–278, 290–293 КПК України, але не більше ніж на чотирнадцять днів. За необхідності зазначений строк може бути продовжений судом лише за клопотанням сторони захисту.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо дійти висновку, що поняття «підтримання державного обвинувачення» – це сукупність форм і методів реалізації прокурором

у суді обвинувальної функції. Обвинувачення й передусім державне обвинувачення – це стрижень, навколо якого в судовому розгляді концентруються зусилля всіх учасників кримінального провадження. Обвинувачення, сформульоване в обвинувальному акті, а також докази на його підтвердження, подані до суду, являють собою основний і єдиний предмет судового дослідження. Однак прокурор, підтримуючи державне обвинувачення, виконує також правозахисну функцію, тобто за необхідності має право відмовитися від обвинувачення, зменшити або збільшити обсяг обвинувачення, а також висунути додаткове обвинувачення, захищаючи при цьому інтереси як однієї, так й іншої сторони.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254/96-в>.
2. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
3. Практичний коментар-роз'яснення до Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / Я.В. Васильчук, Л.А. Гарбовський, А.В. Григоренко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 720 с.
4. Баранов А., Брыжко В., Базанов Ю. Права человека и защита персональных данных. Харьков : ХПГ. Фолио при содействии Национального фонда поддержки демократии США, 2000. 280 с.
5. Гарбовський Л.А. Забезпечення конфіскації грошових сум і майна, отриманих злочинним шляхом (міжнародно-правові аспекти). *Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України*. 2006. № 3 (34). С. 248–255.
6. Порядок організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні : Наказ Генерального прокурора від 28.03.2019 № 51. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33334.html.

ТОРБАС О. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 344.65

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.26>

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ МЕЖ РОЗСУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена аналізу сутності меж розсуду в правовій доктрині загалом і кримінальному процесі зокрема. У статті автор досліджує погляди різних науковців щодо встановлення меж розсуду, робить висновок, що межі розсуду в кримінальному процесі можна визначити як обмеження повноважень суб'єктів кримінального процесу під час застосування розсуду, у разі порушення яких не виконуються основні завдання розсуду, а сам розсуд може бути визнаний незаконним. У подальшому автор аналізує доктринальні класифікації меж розсуду, у результаті чого, з огляду на запропоноване автором визначення, зроблено

